

KIS-558 – Gr. *aijtiva*, La. *causa*, h.a.

(GE – 09 10 97)

Ar meizad a gaver dec'heriet er yezhoù arnevez dre Gl.Sz. *cause*, Al. *Ursache*, Br. *arbenn*, Kb. *achos*, Iw. *cúis* zo dezhañ un hir a istor bet deraouet e gresianeg.

An adanv Gr. *ai[tio]*, o toareañ an dud ha kemeret a berzh fall peurvuiañ, a dalveze : "kirieq, kablus, tamallet dezhañ (ur gwall, ur c'houl), kehuzet, enkablet". Ar pennanv Gr. *aijtiva*, ledanoc'h skalfad e gemeradurioù, a intended, a) o tesellout an dud hag a berzh fall : "tamall, kehuz, karez, abeg (kavet en ub.) ; arzodaz" ; b) o tesellout an dud hag a berzh vat pe neptu : "pezh a ardaoler (da ub.), mennoz (a-zivout ub.), brud (vat) ; roll devoudus (en deus ub. en udb.) ; abeg (un ober)" ; c) o tesellout an traoù : "pezh a zo e devoud (udb.), arbenn".

A-geñver gant Gr. *aijtiva* edo La. *causa*, a-c'haoliad ivez e gemeradurioù etre ar gwir hag ar poell, a) "gread barnerezhel, breud, kaoz ; afer"¹ ; b) "pezh en deus ur roll devoudus, arbenn, devouder, poell ; abeg ; abeg lakadel, digarez, sigur, remistenn".

ARISTOTELES, o tispakañ hag o furmelaat kemeradurioù poellel Gr. *aijtiva*, a ziforc'has pevar ster :

~ *hJ oujsiva* "an anien", *to*; *tiv h\ŋ ei\ŋai* "ar bout pezh e oa", *to*; *ei\do* "ar wez, ar furn", *to*; *paravdeigma* "ar skouer, ar patrom" ; ar Skolastik, oc'h adkemer rannadur ARISTOTELES, a rae amañ anv a La. *causa formalis* ;

---

¹ "Hep mar e teu *causa eus cavere* ["bezañ war evezh ; eveshaat, kemer preder gant ; kaout damant da lazioù (un arval a-berzh un den a lezenn) ; gwarantitñ"] ; barnerezhel eo ster kentañ ar ger... Neoazh, ar gread barnerezhel a veze intentet gant Henhelleniz diouzh savboent an tamall pe an angorzhañ perzhiadur (*aijtiva*). Evit al Latined o doa emsavlec'hiet e savboent an difennerezh (*cavere, causa*)"

(P. TANNERY, in LALANDE, *Voc. Phil.* , p. 127). Hogen sl. p. 380 amañ war-lerc'h.

~ hJ u{lh "an danvez, an dafar", to; uJpokeivmenon "ar solvez"; gant ar Skolastik : La. *causa materialis* ;

~ hJ ajrch; th"" kinhvsew", "pennaenn ar fiñval, ar c'hemmañ", a yeas gant ar skolastikerion da La. *causa efficiens* ;

~ to; oul e{neka "pe evit tra", tajgaqovn, "ar mad", to; tevlo" "an daved"; La. *causa finalis*.

Da skoueraat ar peder *causa* e veneger degouezh klasel an delwenn : he *causa formalis* eo an derc'h kizellet warni (Apollon) ; he *causa materialis* eo an danvez bet kizellet (ar marbr) ; he *causa efficiens*, ar c'hizeller (Fidias) ; he *causa finalis* (pal ar c'hizeller : ar gened, ar c'hlod, an aour). Evel a weler e veze ledanoc'h kemeradur aristotelek ha skolastek Gr. *aijtiva* ha La. *causa* eget kemeradur arnevez Gl. *cause*, Al. *Ursache*, h.a.

“En un doare, e lavarer *aijtiva* ar pezh ez eo ganet un dra bennak diwarnañ hag a chom ennañ da ziazez, evel arem an delwenn (...) ; en un doare all, ez eo an derc'h hag ar patrom ; ouzhpenn se, ez eo al lec'h ma emañ pennderoù ar c'hemmañ pe ar paouez (...) ; erfin, [*aijtiva* a lavarer eus] an davedenn ; bez' ez eo ar « pe evit tra », evel ar yec'hed *aijtiva* an dro vale” (*Fizik*, II, 1, 194b 23-33).

Strivet en deus HEIDEGGER da lakaat war wel ar c'hemm a zo etre meizad aristotelek Gr. *aijtiva* ha meizadur arnevez Al. *Ursache*, Gl. *cause*.

“E se, diwar ar penn kentañ, e vez kemeret ar *fuvs*” evel « *Ursache* » (*aijtivon*, *aijtiva*). Gant hevelep ger ha hevelep meizad « *Ursache* » e soñjomp hogos diouzhimp er « *Kausalität* », en doare ma « wered » un dra war unan all. *aijtivon* [...] a dalvez amañ : pezh a zo angorzhet gant bout pezh eo ur beziad. An kez « bezañ angorzhet » n'eo ket kement ha « devoudañ » er ster kas da benn ur gwezhiañ arbennel ; e se, an egorelezh zo lodek e *realitas* an danvezelezh, hogen an egor ne zevoud ket an danvez ; dav eo intent amañ ent diarlenn ar ger *Ur-sache* : ar c'hezivig o tiferañ traeezh un dra. An arbennelezh (« *Kausalität* ») n'eo nemet ur mod deveret eus an *aijtiva* intentet en doare-se” (*Die Physis bei Aristoteles*, 1958, tr. gl. in *Questions II*, Gallimard 1968, pp. 188-189).

Avatarioù arnevez Gr. *aijtiva*, La. *causa* zo enta kurzhet o erdal pa gouezh Al. *Ursache*, Gl. *cause*, Br. *arbenn* e-barzh sterva *causa efficiens* hep mui ha c'hoazh o

terc'hel stad eus ar c'hrennadur all ez eo diren arver kewer an termen d'ar savelegezh — kement-mañ a welimp pelloc'h.

Kentañ kraf a yezhouriezh hon eus da verat eo penaos dec'heriañ e brezhoneg ar meizad aristotelek *aijtiva*, skolastek *causa* hag ar pevar seurtad anezhañ :

~ an diskoulm kentañ e ve ober gant an amprest latin Br. *kaoz* bepred en arver pemdeziek hag arbennikaet e yezh ar gwir (sl. GEAK. p. 36) ; un harz a welan gant lieskemeradegezh ar ger¹ ;

~ un eil diskoulm e ve ober gant an un termen evit ar ster aristotelek-skolastek hag ar ster arnevez : evel ma ra a-du-rall ar galleg gant *cause*, an alamaneg gant *Ursache*, h.a. e rafe ar brezhoneg gant *arbenn*. Respont a rin e voe dibabet Br. *arbenn* a-gevenep da Br. *abeg* da zeouezañ an diforc'h a zo er preder arnevez etre Gl. *cause*, Al. *Ursache* ha Gl. *motif*, Al. *Motiv*, *Beweggrund* : anat eo an arvar a vesk a ve pa ouzer emañ an daou ster koulz gant Gr. *aijtiva* (sl. KIS-544, La-11, p. 270) ha gant La. *causa* ;

~ e diouer loazioù e rankje ar brezhoneg tremen gant an eil pe egile eus an daou ziskoulm kamm diagent ; dre c'hras Doue, pell emamp c'hoazh a zioueriñ loazioù ; er predenegoù ez eus termenoù a zo nes o steriegezh da Gr. *aijtiva* : hBr. *cohuditioc* "accusateur, médisant", Kn. *cuhüdha* "to accuse, denounce", Kb. *cyhudd* "accusation, imputation", bet dezneuziet e lavar ar gwir : Br. *kehuz* "tamall" (*Emsav* 30, 1969, p. 192), *kehuzañ* "accuser", *kehuzed* "accusé" (GEAK. p. 13) ; a-du e ven evit degemer Br. **kehuz** g. e lavar ar Brederouriezh evel kevatal da Gr. *aijtiva* ; da arguzenn a-du emañ nested ar sterioù hag an arvar dister a vesk etre arverioù gwirel ha poellel an termen.

Pe anvadoù brezhonek reiñ d'ar pevar c'hehuz aristotelek ?

Frañsez VALLEE an hini kentañ a bleustras war an taread-mañ eus ar Brederouriezh, o kinnig a-getep : *(penn)abeg-furmi*, *pennabeg-danveza*, *(penn)abeg-efedi*, *(penn)abeg-finvezi* (VALL., *passim*). Maodez GLANNDOUR ne roe ket termenoù disheñvel bras : *abeg-furm*, *abeg-danvez*, *abeg-efediñ*, *abeg-finveziñ* (GEPR.)

~ La. *causa formalis*. A-dal da Gr. *ei\do*" hon eus bet tro d'ober gant Br. *derc'h* (nemet e roer hemañ er stumm *Derc'h* da gevatal d'an *ΔIdeva* platonek, sl. KIS-409, La-09, p.441 ; arabat diwelout kennebeut engwezhiadur Br. *derc'h* a-gevenep da Br.

¹ L. FLEURIOT, da zisplegañ seurt lieskemeradegezh, a c'houlaka ul liestarzhegezh romanek-predenek (sl. DGVB p. 291, v° QUURTHCOD).

gwerc'h, sl. KIS-409, id., pp. 441 hh. ; a-du-rall eo bet kinniget *derc'h* a-dal da Gl.*figure* e sterioù 'zo, sl. KIS-466, La-10, pp. 231 hh., ha da Gl. *idée* e ster MERLEAU-PONTY, sl. KIS-524, La-11, p. 127) ; gant Br. *gwez* b., *gwezd* g. (hemañ diwezhañ avat e ster an *eidoz* huserlek, sl. KIS-534, La-11, p. 182) ; gant Br. *firm*, a-gevenep da Br. *danvez* o taveiñ d'ar preder aristotelek-skolastek end-eeun (sl. KIS-540, La-11, pp. 210 hh.) ; alese, e kinnigan amañ Br. **kehuz furmel**.

~ La. *causa materialis*. Keal aristotelek-skolastek an *danvez*, Gr. *u{lh}*, La. *materia*, hon eus bet tro da studiañ meur a wech c'hoazh (sl. KIS-540, La-11, pp. 211-212 pergen). O lezel a-gostez an diskoulmoù Br. *solwez* (engwezhiet en daouad *solwez-darvoud*), *materi*, *dafar* (oc'h aroueziñ an daou arvez *materia prima* ha *materia signata*), ne c'haller nemet dervaat an dibab a zo bet graet eus *danvez* er c'hemeradur-mañ ha kinnig Br. **kehuz danvezel**.

~ La. *causa efficiens*. An arvez-mañ eus an *aijtiva* arouezet evel *hJ ajrch; th''' kinhvsew*" "pennaenn ar fiñval" a lavarfeomp hiziv "ar gwezh kenderc'hañ, krouiñ" ma tremener drezañ eus ar galloud d'ar gwered, ent dibarek ma c'haner ur beziad. Un arvar a vesk a ve o teverañ kevatal brezhonek al La. *efficiens* diwar Br. *gwered-*, *gwerc'h*-engwezhiet e tachennou nes ; mesk brasoc'h c'hoazh a ve o loc'han diwar dermenou evel *kenderc'hañ*, *gounit*, h.a. bet kenradet gant ar preder arnevez, o kennotañ disfaout ar *fuvs*" etre un den mestr korvoer hag un natur danvez da gorvoiñ. Alese e chomfen en erv boulc'het gant VALLEE-GLANNDOUR hag e rafen gant Br. **kehuz efediñ**.

~ La. *causa finalis*. Tro hon eus bet c'hoazh da geñveriañ meizadur arnevez an *natur* ma ren ar savelegezh ouzh meizadur aristotelek "ar *fuvs*" bev ha bezhel, muzul eus pep tra" (KIS-544, La-11, p. 270) : endra rae ARISTOTELES eus an *davediñ* lusk donañ pep bev evit "perzhiañ er bezhel hag en doueel" (id., p. 271), ne ouie Francis BACON gwelout en damant d'an davedelezh nemet "un imboure'h gaonac'h [...] evel ar werc'hez gouestlet da Zoue na c'han netra¹". E lec'h

al

² ez eo bet studiet arvezioù diseurt ar "mont *davet*" ha digejet kealioù ar pal, an amkan, ar finvez, en ur virout an termenou deveret diwar *davet-* evit an erdal brasañ. Amañ e tegouezh ar brezhoneg gant **kehuz davediñ**.

¹ "Inquisitio sterilis [...] et tanquam virgo Deo consecrata, [quae] nihil parat" (*De dignitate et augmentis scientiarum*, III, 5, 1623).

² Sl. "Pal, amkan, finvez", *Emsav* 34, 1969, pp. 295 hh.

TONKADUR BUGALE *aijtiva*

Iskriv eo an treug a ya eus an *aijtiva* aristotelek d'an *arbennelezh* arnevez — gant an tremen a ra dre an deologiezh kristen. Ur roed olañ oa *fuvs* Henhelleniz, pep beziad o kaout enni ur genel hag ur finvez enmanus, kehuz efediñ ha kehuz davediñ oc'h ober un daouad dizisrann¹. Ar c'hemm degaset gant ar Gristeniezh ne ziskouezas ket direnkañ war an taol prederouriezh ARISTOTELES. Ouzh an daouad enmanus ez erlec'hie un daouad trehontus ken dizisrann all : ar c'hehuz efediñ o tont da vezañ an Doue Krouer, ar c'hehuz davediñ an Doue Salver — “*Causa Prima² et Ultima Ratio*” da gement tra krouet. War an treug nevez ez emgave, n'eo mui ur *fuvs* unvan, “bev ha bezhel”, met mab den hag an natur dispartiet, muioc'h : kevenebet — mar haere TOMAZ AKWINO ez eo “*gratia perfectio naturae*” (ar rad, donezon Doue, o c'hervel an natur, bet krouet gant Doue ha kouezhet, war hent an dasorc'h), neoazh e wiske an natur neuz ar pec'hed da zistrec'hiñ. Ken e c'hoarie ar gehuzelezh war daou were : diouzh un tu ar gehuzelezh doueel o ren daoust da bep tra war ar grouadelezh, erzerc'h enni e rezh al “lezennoù” a dalvezas d'ar C'hrouer d'he oberiañ ; diouzh an tu all, ar gehuzelezh denel, heklek d'ar *causa prima* evel ma'z eo an den skeudenn da Zoue, galvet da vezañ kehuz davediñ hag efediñ silvidigezh an den hag an natur adunvanet. Padal, ken abred hag ar 15^t kantved e priente lammgresk ar vourc'hizelezh n'eo ket diskar an deologiezh, met ur c'hempenn anezhi : keal Doue a steuzias tamm ha tamm eus ar gedvuhez werc'hek ha ne chomas tal ouzh tal a-benn ar fin nemet mab den kenderc'her hag an natur danvez kevala. Stagañ a raed da ziorren Skiantoù an Natur ha *lezennoù* Doue lennadus war e grouadelezh a yeas da *savelennoù* anreadus dre an arsellerezh. Gant ar re-mañ edo eilpennet ar gehuzelezh : ar c'hehuzioù ne oant mui erzerc'hadur ur *fuvs* na youl ur C'hrouer met un arvez hep mui eus ar c'heñver savelek etre anadennoù — *arbennoù* ne oant ken, e kendave gant *gweredoù*.

E gwir, etre Gouezoniezh ha Prederouriezh e tigoras ur frailh evit a sell keal an *arbenn*. Endra denne an alvezoniourion o mad anezhañ e pep eeunegezh, e klaske ar brederourion ober seiz warnañ en un amgant trabedel. DESCARTES (1596-1650) a rae eus an *arbenn* ur c'hevatal d'ar *poell* (“*causa sive ratio*”) — ar *poell* avat o vezañ keinet ouzh Doue, o vezañ youl Doue. LEIBNIZ (1646-1716), hag eñ dezgerier pennaenn ar *poell* spirus hag he deverad pennaenn an *arbennelezh* (sl. KIS-516, La-11,

¹ “Cuiuscumque est causa finalis, eius est efficiens causa” [“Da bep tra, kehuz davediñ zo kehuz efediñ”], a gelenne c'hoazh an aristotelour DUNS SCOT c'hwezek kantved goude.

² Heklev da hevelep dodad a lenner war *Dictionnaire français-celtique* GREGOR : “*Dieu est la première cause de toutes choses, la cause des causes, Doüe a so ar penn hac ar penn-caus, a bep tra*” (GREg. p. 139).

pp. 52 hh.), a wele eno “ur c'hendon savelet gant Doue etre ar solwezioù krouet” ; krediñ a rae er “mennozioù enganet” ha deskrivañ “ar c'horf hag an ene evel daou horolaj disparti met kendoniet gant Doue ha kenglot dik o c'heflusk”. KANT (1724-1804), kampion ar boellelezh, a rae evelkent eus an arbennelezh ur meizad a-gentouez retvezek hag hollveziadel, dizalc'h diouzh ar c'hantouezañ, eleze endodet gant Doue e spered mab den : “Bezoud Doue ha divarvelezh an ene zo ar c'hentreadoù o warantiñ d'ar poell embregel talvoudegezh e striv. Ar c'hrediñ eo a ro sol d'ar pezh na oa ket bet ar poell pur damkanel evit pourchas prouenn wiriek dezhañ.” Etre avat e save ur wagenn brederel all a gase koulz lavarout da get pep aspadenn eus an *aijtiva*. LOCKE (1632-1704) ha HUME (1711-1776) a heptreuge dizamant kaer ar rekour d'an horolaj doueel hag, o vont betek penn o c'hantouezegezh, a nac'he anaout nep diazalc'h gwerc'hel etre arbenn ha gwered pa na oa hervezo nemet diazalc'h derc'hel etre kentorad hag eilorad (sl. 486, La-10, pp. 325-327). En hevelep sav gwel, al luskad soliadelour¹ a gave gwell ober anv a *saveleñnoù* hag a *savelegezh* eget a *arbennoù* hag a *arbennelezh*.

Daoust pe zaoust, ha hi o vale evel pa vije eus ar savelegezh o ren war ar werc'helezh en he fezh, he deus ar Ouezoniezh graet a-c'houde tri c'hantved an araokadennoù a anavezomp — ac'hoel e par an alvez (keal hemañ a lakaas hi end-eeun da eskoriñ) hag eno emañ marteze an diforc'h splannañ etre an arbennelezh hag ar gehuzelezh aristotelek. Rak an *aijtiva* a aroueze da gentañ doareoù ur gwezhiañ a gave e leunded en ober denel. An un efediñ-davediñ oa d'an den ha d'ar peb all eus ar *fuysi*". En eneb, e voe keal an arbennelezh digejet diouzh an natur gant un arvester diavaez, an den aet estren dezhi. Goût a ouzomp penaos e voe klasket a eil lañs astenn pennaenn an arbennelezh d'an den e unan hep ma ve nepred paket an den er roued edo eñ war un dro ar stigner anezhi. An *abeg* a ziskoueze bezañ andireadus d'an *arbenn* hag a adkave e-kichen an *arbenn* ar plas en doa bet en erdal an *aijtiva*. Heñvel dra, goude m'o doa o diagentourion argaset “gwerc'hez c'haonac'h” an *davedelezh* diouzh arsanailh an araezioù displegañ, e teu ar vevoniourion nevesañ d'he adsezañ er brilec'h en doa ARISTOTELES derannet dezhi (sl. KIS-540, La-11, pp. 220 hh. ; KIS-544, id., pp. 269 hh.)

---

¹ Ar *soliadelouriezh* (Gl. *positivisme*), bet ambilhet gant Auguste COMTE (1798-1857), zo bev bepred dindan an anv *skiantelouriezh* (arveret dreist-holl gant he arzaelerion) ; hervezi ez eo dre wir pep gwerc'helezh, mab den e-barzh, divoud ar Ouezoniezh. Evit un amzaeladur soliadel eus keal an *arbenn*, sl. KIS-470, La-10, pp. 260-261. Er c'heñver-se n'emañ ket unvan an amzaelerion : reoù a ra *arbenn* eus an *amlegad spirus*, re all, soliadekoc'h, a venn ober anv a *amlegadoù* hepken ha dilezel arver an termen *arbenn*, touellus d'o meno e gennotadur trabedel.

Evel a ouzomp ivez, ez eus anadet bevennoù d'ar ßale evel pa vije eus ar savelegezh..." Ouzhpenn bezañ ankantrat evit a sell an den hag ar bev emañ pennaenn an arun tangleuziet en he fenndalc'h, an alvezelezh, ken e rank ar fizikourion "ober eus ar savelegezh klasel ur c'hentread argrenn e wiriegezh, dislavaret gant an natur¹."

Penaos klozañ an notenn-mañ panave o tastum eo pell a vezañ echu treug an *aijtiva* hag ez eo ken bividik atav prederouriezh ARISTOTELES ?

(GP da GE – 16 10 97)

Gr. *aijtiva*.

Marteze ned eo ket aner resizañ gerdarzh ar gerioù *aijtiva* ha *causa* daoust ma c'hell gwall alies ar gerioù loc'hañ pell o sterva diouzh o orin. Eilskrivañ a ran da gentañ ar resizadurioù bet roet gant CHANTRAINE, DELG 41a v° ai[tio" :

À ai[tio" répond le subst. fém. *aijtiva* "responsabilité" (Pl., trag., ionien-attique), d'où dans le vocabulaire juridique le sens de "accusation", dans la langue philosophique celui de "cause"; dans le vocab. médical équivaut à "maladie" (cf. Bickel, Gl. 23, 213 sqq.; Björck, Gl. 24.251 sqq. D'où (ai[tio" ou *aijtiva*) le dénominatif *aijtiavomai* déjà homérique au sens d'"accuser" cf. Il. 11,654 kai; *ajnaivtion aijtiovw/to* {'il serait capable d'accuser même un innocent', tr. MAZON}, etc.; usuel en ionien-attique au sens d'"accuser, mettre en cause, alléguer" aor. *hjtiasavmhn* et au sens passif *hj/tiavqhn*. Adj. verb. *aijtiatov* "causé" (Arist., etc.) : to; *aijtiauton* "l'effet" par opposition à to; *ai[tion* "la cause", d'où a été tiré *aijtiatikov*", notamment dans *aijtiatikh*; *ptw'si* "l'accusatif" (ce qui est causé), terme peut-être créé par les Stoïciens, qui a servi de modèle à lat. *accusativus* (Wackernagel, *Vorlesungen* 1,19). Enfin *aijtiatovon* "que l'on doit accuser" (X.) ou "alléguer comme cause" (Pl.). [...]

Aijtiva (ou ai[tio") a fourni en outre quelques dérivés nominaux : *aijtiwvdh* "causal" (philosophie hellénistique et postérieure). Enfin la prose tardive a constitué *aijtiwvma* (pap., *Act. Ap.*) équivalent de *aijtivama* {'charge, accusation' GEL 44b} (pour la formation, cf. Chantraine, *Formation*, 186 sqq.), de même *aijtiwvsi* {"GEL 45a = *aijtivasi*" 'complaint, accusation' 44b} (Eust. 1422,21). [...]

Et : Du thème *ai\to" attesté dans e[xaito" {'picked, choice, excellent' GEL 582a}, de ai[numai "prendre", cf. aussi ai\sa {'decree, dispensation;

¹ É. BALIBAR & P. MACHEREY, in *Encycl. Univ.*, l. 6, p. 25 a, tr. br. in "Pennaenn an arun", KIS-516, La-11, p. 56.

one's lot, destiny; generally share in a thing' GEL 42a), ont été tirés d'une part *aijtev* "vouloir prendre, réclamer sa part", d'autre part *ai[tio]* "qui a part à", d'où "responsable" et le développement juridique et philosophique de *aijtiva* "cause" et "accusation" (on cite un développement juridique assez différent dans av. ***ae#ta*** "faute, punition").

Le développement sémantique de *aijtiva* a exercé une influence décisive sur celui de lat. *causa*, voir Ernout-Meillet s.v.

Resizadurioù gant Frisk, GEW 1.47 v° *ai[tio]* :

Formal liegt es sehr nahe, in *ai[tio]* (und *aijtiva*) eine Ableitung des auch dem Verb *aijtev* zugrunde liegenden Nomens **ai\to* 'Anteil' (s. *ai[numai]*, *aijtev*) zu sehen; vgl. besonders, mit ähnlicher Übertragung auf das Rechtswesen, av. ***ae#ta*** 'Strafe'.

(1.41 v° *ai[numai]*) Zu toch. B *ai-* 'geben' (A *e-*) wie *ai[numai]* nur präsentisch, heth. *p-ai* 'geben'; Frisk Indogermanika 8ff. Von idg. *ai-* 'greifen' vielleicht auch lat. *ae-mulus* („der nach etw. greift“, Frisk *Eranos* 41, 53) und *Aimos* (venet., Krahe *ibid.*).

A-zivout an Ie.

*h

2

ei- > **ai-*, Sl. Pokorny, IEW 10h., 'geben, zuteilen'. Diwar an deverad **ai-to-* 'Anteil' ez eus gerioù anavet mat er c'heltiegou :

Air. *áes* n., cymr. *oes* f. 'Alter, Zeitalter' aus **ait-to-*, air. *áes* m. 'Leute' aus **ait-tu-*, cymr. *oed* m. 'Alter' aus **aito-* {hag evel-reizh Br. *oad*}.

La. **causa**

Pa daoler ur sell ouzh orin La. *causa* en ERNOUT-MEILLET, DELL⁴ 108b, berr barn vMeillet :

Peut-être mot emprunté, comme *l'ns*, au prélatin?

Ha mat pell zo ! Ret eo lavarout ez eo iskis *-s-* etresonnenel e latin. Un tammig hiroc'h a zesker digant Walde-Hofmann, LEW 1.190, hogen ne hañval ket gwall asur:

v1. {= vielleicht, islin. ganin} urspr. (vgl. Wharton *Ét. lat.* 17) t. t. iur. „Schlag als Ursache“ aus **caud-ta#* zu *cu#-do#* (vgl. zur Bed. nhd. *Sache* : got. *sakjo#* „mavch“, auch *noxā, culpa* u. dgl., und zur Bildung *offe#nsa*

usw.); doch {id.} *läßt* sich der Ausgangspunkt nicht mehr feststellen (kaum urspr. „kriminelles Delikt, Totschlag“ oder vom Freilassungsschlag, Muller Ait. W. 80; vgl. auch *pactio#* : *pango#* und zu *causa#* „wegen“ u. *paca* ds., eig. „pactione“). Die späteren Bedd. können z.T. durch gr. *aijtiva* beeinflusst sein. — Abzulehnen {id.} **Vanic&ek** 318, Keller Volkset. 312 (: *caveo#*).

Mat vo rasklañ enta an dave da caueo#, p. 3731, pe ac'hoel menegiñ ne vez ket degemeret ken martezeadenn dTannery (nad oa ket latinegour...) war-lerc'h Vanic&ek / Keller.

Deomp da'r skrid bremañ.

Da gentañ e ven tuet da soñjal a-wezhioù evel chan (KIS-555, 356) ‘ez a re vuan ar brezhoneg’ hogen ned eo ket an emdro zo da abegiñ, ha hi ret groñs, ma dianaoud eus disoc'hoù zo ne lavaran ket...

• p. 372. Dre vras ez eo reizh deskrivadur sterva ai[tio]. Sed amañ a lavar GEL 44*b* (ar skouerioù a lezan er-maez) ha DELG 41*a* :

[I. 1. adj.] *culpable, responsible* {♦ Hom.} 2. Subst. *the accused, the culprit* {♦ Aeskh.} II. [1.] *responsible for* {♦ Hdt.} 2. ai[tion, to; , cause {♦ Hipp., Hdt.; frequ. in Philos. {♦ Pl.}.

“responsable, qui est cause de”, souvent pris dans un sens juridique (Hom. ionien-attique).

Marteze ned eo ket didalvez ober anv eus an notenn staget gant J. Tricot en e droidigezh eus *Met. D, 2* (I p. 247³) :

Le terme ai[tion (ou aijtiva) a le sens de *cause, raison, motif* en général; souvent syn. de ajrchv et de stoicei'on {in Physics, stoicei'a were the *components into which matter is ultimately divisible, elements*. [...] but Arist. also distinguishes s. from ajrchv as less comprehensive, [*Metaph.*] 1070^b23' GEL 1647*b*). — prw'ton ai[tion (prwvth aijtiva) signifie tantôt la *cause première*, le *premier Moteur*, Dieu {sic !}, tantôt, la *cause prochaine*, immédiate à l'effet, tantôt la *cause première propre* à une chose, la *cause la plus éloignée* (syn. de to; ajkrotato;n {‘ezhañ’} ai[tion). Les *causes premières*, les *quatre causes* (matérielle, efficiente, formelle et finale), ai] prw'tai aijtivai, ta; ejx ajrch" ai[tia, sont opposées aux *causes accidentelles* (kata; sumbebhkov"). — ai[tiation est le *causé, l'effet*; ajnaivtion,

ce qui n'est pas cause (posé wJ" ai[tion). — Le terme ai[tion ejnupavrcón, la *cause immanente*, signifie, en général, la *matière*, mais parfois aussi la *forme* ; s'oppose à to; ejkto", la *cause extérieure, transcendante* (la cause motrice, par exemple, ou cause efficiente, ai[tion poihtikovn).

• p. 373 'to; ou| e{neka "pe evit tra"'. Kavet e vez, sk. *Met.* A 983^a31:

tetavrthn de; th;n ajntikeimevnhn ajjtivan tauvth/, to; ou| e{neka kai; tajgaqovn (tevlo" ga;r genevsew" kai; kinhvsew" pavsh" tou't j ejstin)...

Troet eo gant Tredennick (Loeb Classical Library) :

and the fourth is the cause which is opposite to this [the source of motion], namely the purpose or "good"; for this is the end of every generative or motive process.

ha gant TRICOT :

en un quatrième [principe] , enfin, qui est l'opposé du troisième, la cause, c'est la cause finale³ ou le bien (car le bien est la fin de toute génération et de tout mouvement).

³ Sur l'expression to; ou| e{neka, cf. Trendel., *de Anima*, p. 290. — to; ou| e{neka, *id cujus gratia aliquid fit*, c'est le *ce pourquoi une chose est*, la cause finale, la *causalité téléologique* (à laquelle s'oppose, dans la terminologie aristotélicienne, la *causalité nécessaire*, to; ejx ajnavgkh"). La cause finale est la *cause des causes*, Ar. assimilant à maintes reprises l'œuvre de la nature à la fabrication de l'industrie humaine.

Kavout a ra din e felle da GE lavarout un dra bennak evel 'ar perak ez eus eus un dra', ac'hann 'an evit petra'. Arabat eo disoñjal e teu Br. *petra* < *pezh tra* ha neket eus *pe* + *tra* ay aje da *pe dra*. Ne lakaan sterennig ebet amañ rak testeniet eo, a gav din, an droienn-mañ eviti da vezañ amguzh, hogen un a{pax ned eo ken, 'm eus aon, Pm. 74 :

Pe dre tra fresq pe dre esquem

Ez-out duet a hierusalem.

Pe dre dra fresk, pe dre eskemm

Ez out duet a Yerusalem ?

troet gant RH : 'Pourquoi, vraiment, par quel changement | Es-tu venu de Jérusalem?' ha bet renket gantañ, dre fazi, dindan *petra* e GIBR. 2528. Heñvel eo ar sterioù moarvat, disheñvel avat ar frammadur. Diwar ar skouer-mañ tennet eus Pm., ned oar ket evit lavarout ez eo barbar *pe evit tra*. Dic'horto eo kentoc'h. Evit an arver eus *pezh* e-kichen hini *pe*, sl. PRED. 159-160 = La-05, 12 o taveñ da GSBG. 227.

• p. 374 Ne'm eus tra ebet da enebñ ouzh arver *kehuz* evit ai[tion, ajjtiva. En ur bellgomzadenn nevez zo ouzh GE e'm boa graet anv a *abeg* diwar arverioù ar ger-mañ

e krBr., sl.GIBR² 41, evitañ da vezañ gallek e orin moarvat (GMB. 14, daoust ma'z oa disheñvel ster hGl. *abechier* ‘1. Donner la becquée à un jeune oiseau. 2. Allécher’ Greimas, *Dict. anc. fr.* 3 ; hervez Piette, FLMB. 67 e talfe ar ger (h?kr?)Gl. kement ha ‘to peck > to criticise’, jubennet ‘chercher des raisons’). O vezañ ma reer er gresianeg e-unan gant an kez ger er gwir hag er brederouriezh avat, n’eus diaester ebet da arverañ *kehuz* amañ.

• p. 375 ‘Br. **kehuz furmel**’. Troet end-eeun diwar La. *causa formalis*. Da c’houzout eo ha treiñ a vennomp ar Skol pe Aristoteles⁷. Hemañ a skriv (*Met.* A 983a27) :

w|n mivan me;n aijtivan fame;n ei\nnai th;n oujsivan kai; to; tiv h\n ei\nnai (ajnavgetai ga;r to; dia; tiv eij" to;n lovgon e[scaton, ai[tion de; kai; ajrch; to; dia; tiv prw'ton)

Of these [causes] we hold that one is the essence or essential nature of the thing (since the “reason why” of a thing is ultimately reducible to its formula, and the ultimate “reason why” is a cause and principle).

En un sens, par cause nous entendons la substance formelle ou quiddité (en effet la raison d’être d’une chose se ramène en définitive à la notion de cette chose, et la raison d’être première est cause et principe*.

D 1013^a26

a[llon de; to; ei\do" kai; to; paravdeigma: tou'to d j ejstin oJ lovgo" tou' tiv h\n ei\nnai kai; ta; touvtou gevnh, oi\on tou' dia; pasw'n to; duvo pro;" e}n kai; o{lw" oJ ajriqmo;" kai; ta; mevrh ta; ejn tw' lovgw/

(b) in another sense, the *form* or pattern ; that is, the essential formula and the classes which contain it — e.g. the ratio 2 : 1 and number in general is the cause of the octave — and the parts of the formula.

Dans un autre sens, la cause c’est la forme et le paradigme, c’est-à-dire la définition de la quiddité²; et ses genres : par exemple, pour l’octave, c’est le rapport de 2 à 1, et, d’une manière générale, le nombre³; la cause est aussi les parties de la définition⁴.

² Cause formelle. — L. 27, to; paravdeigma n’a pas le sens platonicien (*non significat ex sententia Platonis ideas*, Bonitz, 223).

³ La forme de l’octave (dia; pasw'n, l. 28) est le rapport 2 : 1, et le *nombre* est le genre de la dualité.

* Pouezus dreist eo notennoù Tricot a-zivout ar skrid-mañ. Re hir ve o eilskrivañ amañ. O c’havout a reer pp. I 22-26 eus e droidigezh, ARISTOTE, *La Métaphysique*, Paris [Vrin] ²1981.

⁴ *Non solum tota definitio comparatur ad definitum ut forma, sed etiam partes definitionis... Sicut animal gressibile bipes est forma hominis, ita animal, et gressibile, et bipes* (St Thomas, p. 255, n° 764).

Ar pep pouezusañ amañ zo to; ei\do" ha war ar ger-mañ e ranker prederiañ hervezon. O vezañ ma'z eo diforc'h mik jubennadur Aristoteles⁷ diouzh hini Platoñ e komprenan ervat ez eo ret groñs dimp hon bout daou c'her disheñvel. Degemeret e voe *an derc'h* (perak *D* ?)¹ evit hemañ, a-du e ven evit *ar wez* (sl. p. 372) evit hennezh, o virout *ar furm* evit jubennadurioù ar Skol hag he aspadennoù. Notañ ivez pegen sklav da'r Skol eo Tricot pa dro amañ lovgo" gant *définition* diwar hol Tomaz Aquino pa ra (eeunoc'h hervezon) Tredennick gant *formula*. Heñveldra evit troidigezh paravdeigma gant *paradigme* (ezvezant Lalande, 734, da skouer, ha gwall luziet e arsterioù e galleg) ÷ *pattern*.

• p. 375 '**kehuz efediñ**'. Ne blij ket kalz din arver *efediñ* o treiñ La. *efficiens* 'o kefleuniañ, o kenderc'hañ'. Gwell e kavjen un dra evel *askoriñ*, da skouer (sl. GEAK. 70 v° EFFICIENCE)...

• p. 372 n., l. 4, p. 376, l. 6 'Henhellaziz'¹. Lavaret vo moarvat ez eo kemmus betek re ma soñjoù. Degemeret hon boa da reolenn (war-lerc'h Vallée ha meur a hini all...) sevel ar poblanvennoù diwar hini o bro gant stagañ *-ad, -iz* hag evel GE amañ e ris meur a wezh gant *Hellaz* ∅ *Hellazad, -iz*. Padal, ne lavaromp ket **hellazeg*, hogen *gresianeg* evit ar yezh ha pa'm eus bet tro, nevez zo, a dennañ korvo eus an enebadenn Ga. (ha Sz., Au., Sp., &a.) *hellénique* ÷ *hellénistique* e kredis gwell arverañ da bennrann *hellen-* rak *hellaz-* a zave betek re da vro *Hellaz* a-vremañ, eleze enebañ *hellenek (-el)* ÷ *hellenadek (-el)*. Marteze e ve tu da ober *Helleniz* (*Henhelleniz* diouzh ret) eus ar C'hresianed kozh, o virout *Hellaziz* evit hon kempredidi? Ouzhpenn se e c'hoarvez an Nu * Jellav" bezañ evit Jellavd-", ken ma teu da iskis an deveradur Br. Evel m'en skriv Frisk, GEW 1,498 :

Jellav", **-avdo**" f. 'Hellas', Land der "Ellhne"...

¹ [GE – 30 10 97] Gwell 'm eus kavet heuliañ boaz un darn vras eus an aozerion c'hallek ha skrivañ *Derc'h* evel ma skrivont *Idée* gant ur bennlizherenn war-benn diforc'hiñ kemeradur platonek Gr. *Δίεβα*.

¹ Evel henn en doa GE skrivet a-raok reizhañ e *Henhelleniz* goude an evezhiadenn-mañ gant GP.

(GE – 30 10 97)

A-hed ar wech eo bet diziouerus d'hon labour war ar yezh hag ar preder kendaoladoù ur yezhoniour dezhañ aotrouniezh GP, lec'hienn voutin eo e anaout. Lazout a ra savlec'hiañ termenoù ARISTOTELES ken en o istor, ken er gedvuhez m'o arvered, ivez gouzout perak eo ar re-se a zibabas ar Stagirad ha pe rikladur a c'hoarvezas a se d'o ster. An dezrann yezhoniell hon degas a-stok, n'eo ket ouzh delwenn sonnet ur c'hefredour ec'hamzerel, met ouzh kig bev un den kantet en ur bed istorel ma edo pep hini eus e vennozioù dremm lavarel un tennder anezhañ. En tu all da se e lak splannoc'h dimp pezh a ouie : en desped d'an islonk en deus an istor lakaet etre ar Prederour ha ni, e atersoù zo bepred hon re. Gwall zisheñvel hon respontoù, ken pell hon bed diouzh e hini ha pa vije war ur blanedenn all, ar burzhud eo e tizolomp ur breur henañ nad eo ket e brezeg estren d'hon hini.

A dra sur e vemp difeal da ARISTOTELES mar grafemp eus hon preder un astennad d'e hini, mard afemp da integrourion an aristotelegezh, e berr mar doujfemp a bellaat dioutañ : hag eñ ne bellaas ket diouzh e vestr PLATON ? ARISTOTELES eo a rae gant leterc'had an *daolenn werc'h* : pa grogas PLATON da skrivañ war goar luftr spered e ziskibl, ne ouie an eil nag egile pezh a chomfe treset : pa na ouzer nepred en a-raok petra en devo un den degaset dimp — kevrin ar vonveziadelezh. Evit a sell ouzhimp n'eo ket disheñvel. Lezel a reomp an Hellenad da engravañ ennomp e lavar — pa n'hon eus ket an eurvad e ve gant e zorn, ac'hoel e vo dre hanterezh stil ar yezhoniour. Hon spered evelkent ned eo ket un *daolenn werc'h*. Pa oa eus ar *fuvs* ul lec'h bev bividik en e gefred, ken bev bividik all eo an *natur* en hon hini — un dilañs n'eo ket : pell a glask barrañ ar foz etre an daou geal, ez eveshaomp er c'hontrol d'he derc'hel digor, rak a-dreuz dezhi e strink ur gouloù na baouez ket a ziskoachañ en eil keal hag en egile arvezioù na anadent ket, test d'an un aters endoniet enno. An *natur* avat eo hon afer dimp ; an *natur* eo a gevenebomp ouzh ar *c'hultur* ; an *natur* hon eus graet anezhi danvez hon c'horvoerezh hag hon eus reuziet gant hon saotrerezh. A-benn ar fin, pezh a c'hortozomp da gentañ eus ar *fuvs* eo hentoù da nevezin hon meizadur eus an *natur* ha, perak ket ? da zont er-maez eus an enkadenn ma emañ hon trevved. Heñvel dra, mar gell an *aijtiva* kemer perzh bev, ha n'eo ket akademek, en hon c'hefredoù a ugentú *ñ* *wdiz* ez eo peogwir emañ he douarenezed *arbennelezh* ha *davedelezh* en ul lantar prederel a c'halla marteze ar rekour d'an henvamm kendeurel da zistrewiñ. Ar Prederour, prederour ebet, ned eo hon “*maître à penser*” — emañ e oberoù en hon c'heñver pezh edo taolenoù al Louvre da Cézanne : breudeur dezhañ oa livourion ar *quattrocento* ha sklerijennus oa

mont d'o heul dre al lagad hag ar spered, met hentoù Cézanne ne oant ket o hentoù dezho.

Dimp ni e tegouezh reiñ dremm lavarel da dennderioù hon bed. E yezh hon pemdez hon eus da stigmañ goueliadur hon preder, ha pa c'halvfed avelioù hellenek da c'hwezhañ ennañ. Kejañ a reomp amañ gant ur gudenn nad eo ket nevez evit gwir e pleustr ar Yezhouriezh, a zezgerier en degouezh evel henn : penaos degemer termenoù ARISTOTELES en hon testennoù ? Respont a rafen : evel m'emaint, hep kemmañ ur *yota* enno, an dro eo d'e lavarout, hep doujañ da ensikañ en hon frazennoù an *aijtiva*, ar *fuvsi*", an *ajrchv*, al *lovgo*" h.a. Diouzh ret, mar kavomp talvoudus kaout kevatalioù en hon yezh, akedomp da zibab gerioù na sachint ket forc'hellegezh d'o heul, eleze a vo pe diarver e yezh ar preder, pe ken hollek ma vo aes deverkañ dezho kevatalded gant an termen hellenek en amgant un destenn. Kinniget 'm eus *kehuz* evel kevatal da *aijtiva* n'eo ket peogwir e felle din boulc'hañ warnañ an imbours'h a ren yezhoniourion hag istorourion a'r preder war an hanc'her gresianek, met peogwir e'm boa ezhomm kevenebiñ an *aijtiva* ouzh he broustennoù a hiziv : *arbenn*, *abeg*, *poell*, *amlegad*, h.a., ober anv da skouer eus "an diforc'h etre an arbennelezh hag ar gehuzelezh aristotelek" (p. 378 a-zioc'h). Gant "*kehuz furmel*" e ran, nann pa welan e *furm* ar c'hevatal dik da *ei'do*" met pa'z eo ken diskalfet steriegezh Br. *furm* ma anavezzer dezhañ un durc'hadur ster kentoc'h eget ur ster, ar ster o tont dezhañ dre an adanv lakaet d'e zoareañ pe ar pennanv doareet gantañ — an divellegezh o kevaraeziñ "*kehuz furmel*" da gaout talvoud arver gwech en amgant aristotelek, gwech en amgant skolastek.

Va fal enta n'eo ket kas ar brezhoneg d'an henved ha treiñ ARISTOTELES — trevell hemañ a zleor seveniñ d'an deiz ma vo stalet mat brezhoneg ar preder — met kregiñ da stalañ brezhoneg ar preder end-eeun ha se dre ober eus hon yezh kent pep tra ul lec'h evit tennderioù lavarel hon amzer. Evidon e teu re abred alioù GP. Da skouer, pa ginnig Br. *abeg* evit treiñ Gr. *aijtiva* ez arguzan emañ *abeg* engwezhiet endeo er reizhiad arnevez *abeg-arbenn-poell*... hag e ve meskus e zistreiñ diwar e gefridi eno. Pa garfe treiñ Gr. *ajrch*; *th*" *kinhvsew*" pe La. *causa efficiens* dre Br. *kehuz askoriñ*, e respontan emañ *askoriñ* o vevañ endeo en Armerzhouriezh gant ur ster gwall bell hag e kavan gwell *efediñ*, verb hep arver a-du-rall nemet dindan bluenn VALLEE ha GLANNDOUR a wiske dres warnañ ar ster aristotelek ha skolastek.

Daou graf a yezh evit echuiñ.

Da vreutaer ez in er prosez a sav GP ouzh "*pe evit tra*" (ha da heul : ouzh "*pe davit tra, pe davet tra*"). Enor a ra dezhañ e zamant glandarzhel, met arabat ma ve

skoilhus d'an devezout. Ha ken karezadus e ve lezel a-gostez elfennadur *pe evit tra* diwar *evit petra* hag e enskrivañ er steudad geriennoù amparet ent formel gant *pe* + araogenn + pennanv pe raganv : *pe a ban, pe a dra, pe da biv, pe da eur, pe dre hini, pe gant re, penent*, h.a. ? Gant VALLEE e voe digoret an hent a-du-rall, v° POURQUOI “*perak tra, pe evit tra*” (p. 581) — hent anavezet *de facto* gant GP pa ziskler en deus Roparz HEMON renket “dre fazi” *pe dre dra* dindan *petra* e GIBR.

Laouen e tegemeran an urzh a ginnig GP lakaat er pennanvioù hag adanvioù o tennañ da JEllav" : *Helleniz, hellenek, hellenadek*, h.a. evit an henamzer, *Hellaziz, hellazek*, h.a. evit ar c'hempred.